

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.12

Костицький Михайло Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
член-кореспондент АПН,
екс-суддя Конституційного Суду,
заслужений юрист України

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ДІЄЗДАТНІСТЬ ЛЮДИНИ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ
ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розкриваються основні аспекти та історичні особливості процесу соціалізації особистості. Основна увага зосереджується на отриманні людиною соціально-правової дієздатності. Також, акцентується увага на тому, що з поміж усіх факторів, які впливають на процес соціалізації особистості, в сучасних умовах визначальним є глобалізація та процеси, що її супроводжують. До таких суміжних процесів належить розвиток інформаційних технологій, які формують власні критерії класифікації «мислячої людини». Окрема увага приділяється конституційному гарантуванню соціально-правової дієздатності людини в Україні.

Ключові слова: соціалізація особистості, соціально-правова дієздатність, глобалізація, Конституція України, суспільне життя.

Постановка проблеми. Останні десятиліття та друга половина ХХ ст. характеризується інтенсифікацією інтеграційних процесів як на рівні метарегіонів, так і у світі в цілому. Двигуном інтеграції виступає сучасний капіталізм, який впроваджує повсюдно неоліберальну політичну доктрину, геополітичні і політичні програми. Глобалізаційні процеси особливо посилюються протягом першого десятиліття ХХІ ст. і Україна активно в них включилася.

Однією із ключових тенденцій сучасної глобалізації є забезпечення соціально-правової дієздатності особистості, розширення меж соціалізації, і відповідно – формування нових правових, свідомісних норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальної дієздатності особи в умовах глобалізації досить активно розвивається іноземними науковцями, насамперед американцями: Т. Левітгом, К. Оме, Р. Робертсоном, М. Утерсом, членами Римського клубу Е. Ласло, Д. Медоузом, М. Месаровичем та ін.

Для вітчизняної науки ця проблема є відносно новою і відповідно малодослідженою. Окремі аспекти цієї проблеми розкриваються у рамках досліджень

соціальних процесів та економічних відносин. В цьому аспекті вартими уваги є праці Є. Головахи, Ю. І. Золотарьової, І. А. Радзівського, І. В. Тимків та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є характеристика соціально-правової дієздатності людини в умовах сучасних процесів глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі глобалізації лежить економічна інтеграція, розширення ринку товарів до світових масштабів, створення транснаціональних корпорацій, всесвітніх фінансових інституцій (Світовий банк, Міжнародний банк реконструкцій і розвитку), інформаційної мережі – Інтернету та ін.

Сучасна глобалізація характеризується розширенням світових соціальних зв'язків, набуття економічною, політичною, соціальною діяльністю всесвітнього характеру, посиленням контактів і взаємозв'язків між різними частинами світу, різними культурами. Як слушно зауважила І. В. Тимків, процеси глобалізації формують нові структуру, зміст і форму політичних, економічних і культурних відносин, які простягаються через традиційні кордони держав та зв'язують їх суспільства в єдину систему відносин [3].

Глобалізм характеризується політичною уніфікацією, яка полягає у поділі влади, парламентаризмі, політичному плюралізмі, багатопартійності, у пріоритеті прав людини, зростанні ролі міжнародного права. Тобто проявляється тенденція до уніфікації світу, життя за єдиними принципами, пошанування однакових цінностей, дотримання одних і тих же звичаїв і норм поведінки. З другого боку, глобалізація призводить до послаблення національного суверенітету, ревізії таких інститутів і цінностей, як держава, право, громадянське суспільство.

За роки незалежності Україна все більше включається в глобалістські процеси і загальні тенденції цих процесів все більше проявляються в нашій країні. Насамперед це стосується економіки. Однак і соціальна, і політична сфери також частково охоплені цими процесами. Так, на фоні розвалу індустрії, аграрного виробництва, спостерігається відродження духовності, становлення громадянського суспільства, формування плюралізму у суспільному і політичному житті. Докорінні зміни відбулися у правовій сфері. Прийняття Конституції, закріплення примату прав людини, відповідальності держави перед людиною і суспільством є не лише деклараціями, але й набуває реального змісту.

У той же час ускладнюються врегульовані законом можливості і процедура участі народу і окремих громадян у вирішенні суспільних і державних справ. Хоча народ теоретично в доволі різкій формі (ланцюг «Захід-Схід», мітинги, демонстрації, «помаранчева революція», «Революція Гідності») нагадує про себе, однак вирішальну роль в отриманні представницьких мандатів, місць у виконавчій і судовій владі відіграють фінансові та мас-медійні можливості претендента, політичної партії чи блоку.

Незважаючи на революційні потрясіння 2013-2014 років та виборчі кампанії (президентська, парламентська), розрив між передвиборними обіцянками і реальною практикою все ще зростає. Це має різні причини і відповідно різні наслідки. Можна виділити суб'єктивні причини передвиборчого обману (популізм, корупція та ін.), а також об'єктивні причини (складна соціально-економічна та політична ситуація, як в середині країни так і міжнародній арені).

Для нашої країни все більше простежується тенденція, яка вже давно на Заході є повсякденною практикою – концентрація влади в руках кількох політичних груп, які незважаючи на різницю в лозунгах, символах, регіональному походженні, політичній риторичі, при детальному аналізі крізь призму ідеології мало чим різняться. На зміну

«творчій меншості» (за А. Тойнбі), «пасіонаріям» (за Л. М. Гумільовим), дисидентам, політичним в'язням та інтелектуальній еліті до влади приходять прагматичні раціоналісти.

Циклічність форм правління (охлократія – демократія – олігархія – аристократія – автократія – тиранія) про який ще писали Платон і Аристотель, характерний в певній мірі і для нашої історії. Ми вже пройшли і охлократію, і демократію, і олігархію. На нашу думку, останні роки можна охарактеризувати як фазу домінування «аристократії» та зародження в її надрах автократії. «Революція Гідності» дала підстави сподіватися на кардинальну зміну у векторі організації державної влади та переорієнтування політикуму на потреби суспільства. На жаль, про спіхи таких змін не варто говорити, оскільки пройшло не надто багато часу, а з іншого боку – політики самі гальмують процес політичних трансформацій і відмовляються від усталених принципів «правового зловживання владою».

В умовах, що склалися, потрібна теорія та ідеологія, яка б обґрунтувала, чому саме ці політики, а не інші, мають право на владу. Є соціальне замовлення – буде і продукт, буде теорія і ідеологія [1, с. 11]. Основою такої ідеології повинно бути бажання політиків виконувати суспільне замовлення, а відповідно – приймати активну участь у суспільних справах.

Підставою для участі в суспільних справах є досягнення в соціальній дієздатності, яку можна трактувати, як усвідомлення ролі і значення суспільства, держави, соціальних норм, місця людини в соціумі, розуміння свого місця в суспільстві, норм суспільної моралі, традицій, звичаїв, своїх юридичних прав та обов'язків і здатність своїми керувати діями. Соціальна дієздатність передбачає досягнення певного віку, наявність життєвого досвіду, необхідного інтелектуального рівня тощо. У різних цивілізаціях і культурах по-різному визначалась соціальна зрілість. Диференціація на соціальну зрілість і незрілих проводилася за належністю до певних соціальних верств, каст, кланів, племен, володіння власністю, особистою свободою чи рабською залежністю, рівнем достатку, віросповіданням, расою, статтю та ін. У всі часи і у всіх народів обов'язковою умовою набуття соціальної дієздатності було досягнення певного віку. Традиційно, у південних народів, цей вік був нижчий (13-18 років), у північних – вищий (15-21 рік).

Особливістю набуття соціальної дієздатності у наших пращурів були м'які демократичні вимоги (крім вікових), відсутність статевої, майнової, класової дискримінації. Не мали соціальної дієздатності засуджені чи невольники. Та й то, такий стан був тимчасовим, оскільки не було ні постійного рабства, ні постійно ув'язнених.

Зародження в XIX ст. ліберальної політичної доктрини, поширення її спочатку на Заході, а пізніше – по всьому світу, призвело до мінімізації обмежень соціальної дієздатності. Так, в значній кількості країн із «західною» мораллю суспільства обмеження соціальної дієздатності мають місце щодо військовослужбовців, службовців силових структур, осіб, засуджених за вчинені правопорушення.

Україна, прагнучи до інтеграції в Європу, пішла ще далі. Під впливом ліберальних ідей, а іноді – і під впливом чи навіть тиском європейських та міжнародних інституцій обмеження соціальної дієздатності військовослужбовців чи засуджених взагалі знято. В Україні, як і в переважній більшості країн, передбачено чітку підставу для обмеження соціальної дієздатності (ст. 70 Конституції України), тобто щодо осіб, які на підставі рішення суду у зв'язку із хронічною хворобою чи тимчасовим розладом психіки визнані недієздатними. Однак, у грудні 1997 р. Верховна Рада України тричі доповнювала Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 р., визнавши, що реалізація виборчого права (як форми реалізації соціальної дієздатності) призупиняється

для осіб, які були засуджені до позбавлення волі, та тих, хто відбував покарання за вмісно вчинені злочини і щодо яких судимість не була знята чи погашена. Однак, після оскарження цих доповнень до Закону в Конституційному Суді України, останній визнав їх неконституційними (тобто, фактично скасував). На практиці це означало, що понад 200 тисяч засуджених чи тих, хто був заарештований за підозрою у злочині, дістали змогу брати участь у виборах, і не тільки вибирати, але й магі змогу бути обраними, у тому числі до українського парламенту. А оскільки народний обранець не може сидіти в тюрмі без згоди парламенту, то такі люди після їх обрання народними депутатами підлягали негайному звільненню. Так що українці в своєму прагненні не допустити порушень прав людини та забезпечити їх і карним злочинцям випередили навіть Європу.

Однак, тільки ми почали успішно засвоювати уроки Заходу щодо громадянського суспільства, його відкритості, демократії, прав людини, як збоку вчених і політиків на Заході після подій 11 вересня 2001 року пролунали нові міркування і поради, однією із сторін яких є вирішення дилеми «безпека чи права людини». І пересічний громадянин на Заході готовий пожертвувати частиною своїх прав заради безпеки, віддати більше повноважень органам влади, поступитися гласністю та навіть особистою недоторканістю.

При реальній чи мнимій загрозі тероризму те, що ми називаємо соціальною дієздатністю може бути суттєво обмежене і реальна чи майже реальна влада, яка належала народам, може поступово переходити в руки провідних соціальних верств. За це може бути заплачено і відповідну ціну – забезпечення спокою, порядку і безпеки. Власне таку схожу ситуацію ми можемо спостерігати в зоні проведення АТО та на тимчасово-окупованій території України.

Соціальна дієздатність індивіда пов'язана із соціальною зрілістю та соціалізацією людини. Під соціалізацією розуміється сукупність процесів засвоєння і здатність відтворювати індивідом необхідного і достатнього для певного включення в соціум і суспільне життя соціального і культурного досвіду, характерного для конкретного історичного періоду, цивілізації, країни і народу. В умовах сьогодення таким досвідом повинна стати можливість швидко орієнтуватися в складних суспільно-економічних реаліях та реформаторський підхід за несприятливого суспільного резонансу.

Соціалізація передбачає засвоєння взірців поведінки, соціальних ролей, позицій, статусу, оволодіння мовою, соціальними нормами, традиціями, соціальними символами та ін. Соціалізація характеризується взаємодією між індивідом і суспільством, перш за все, взаємодією психологічною.

Успішна соціалізація визначається засвоєнням правил суспільного життя, здатністю блокувати форми, види і способи соціальної поведінки, які в даному суспільстві розцінюються як девіантні, знаходити баланс між креативною (інноваційною) і репродуктивною (традиційною) складовою суспільного життя (підтримання балансу соціальних змін і соціальної стабільності). Первинна соціалізація проходить в батьківській сім'ї, пізніше в дошкільних, шкільних закладах і колективах, професійних і вищих навчальних закладах. Важливою сферою соціалізації в процесі трудової діяльності є соціалізація в групах спільної праці (трудовах колективах). Не меншу роль в соціалізації людини відіграють неформальні групи, куди вона включається чи бажає включитися. Тут можна сказати і про «соціалізуючий» вплив «вулиці», груп із асоціальною чи антисоціальною спрямованістю.

У 70-80 роках ХХ століття вченими констатувалися процеси випереджуючої і запізненої (відсталі) соціалізації. Тоді виникало практичне питання: чи можуть суб'єкти із запізненою соціалізацією бути соціально дієздатними, нести юридичну відповідальність,

реалізовувати права, обов'язки людини і громадянина. Чи здатна така людина бути представником народу, і як його частина, бути носієм суверенітету і здійснювати владу (ст. 5 Конституції України), приймати участь в управлінні державними справами, вибирати і бути обраними в органи державної влади і місцевого самоуправління, приймати участь у референдумах і інших (формах безпосередньої демократії (ст.ст. 38,70 Конституції України)?

Слушним у цьому плані є дослідження російського науковця В. Цапліна «Странная цивилизация», в якій піднімається питання про те, хто може вважатися соціально дієздатним в постіндустріальну епоху [4]. Автор висловлює міркування, що сьогодні навіть дорослі люди в розвинутих країнах, будучи дорослими «не є мислячими людьми» і не можуть повністю відповідати званню людини розумної; мислення більшості жорстко стереотипне і може уподібнюватись рефлекторній поведінці [4, с. 27].

Неграмотність, обмеженість, конформізм, нікчемність, агресивність, дурість свідчать про низький поріг абстрагованості. А цей поріг безпосередньо зв'язаний із соціальною дієздатністю. Поріг абстрагованості свідчить про рівень розвитку мозку і психіки, а поріг суспільної дієздатності – про можливість людини брати участь в суспільних рішеннях. Якщо поріг абстрагованості нижчий від певної межі, якщо людина не відповідає вищому рівню мислення, – необхідно встановити повну чи часткову межу суспільної дієздатності. А такому «високому» рівню мислення відповідає лише 2-3 % людей. Тобто, ці 2-3 % і є тими, хто формуватиме і здійснюватиме владу на планеті Земля. Цікаво, що ні в кастовій системі, де духовну владу здійснювали брахмани, а світську – кшатрії, ні в поділі людей на філософів-правителів та всіх інших у Платона, немає такого жорсткого механічного підходу до того, хто гідний влади, а хто – ні.

Диференціація людей на «мислячих» і «не мислячих» є дуже проблематичною і навіть небезпечною. Чи можна сказати, що приблизно ті 10 % людей, які характеризуються невротизацією, психопатизацією, акцентуаціями і психічними захворюваннями, є «не мислячими». А як бути з геніями? Адже, за твердженням Ч. Ломброзо, від психічного божевілья до геніальності один крок (чи навпаки) [2]. Чи може і генії є «не мислячими»?

Висновки. Таким чином, у суспільстві має місце домінуючий механістичний чи технократичний підхід до соціальних явищ і процесів, у тому числі і до питання соціальної дієздатності. Цивілізація вступила в інформаційну епоху і спеціалісти з комп'ютерної техніки, математики вже висловлюють і в майбутньому будуть висловлювати все більше претензій на владу, на особливе місце в соціумі. Впродовж історії людство стикалося з такими претензіями то філософів, військових, теологів і юристів, то лихварів чи торгівців... А тепер – соціалістів з інформаційних технологій. Історія відкинула претензії як безпідставні. На щастя, таких амбіцій не заявляли психологи.

Люди відрізняються за своїми психологічними особливостями, характеристиками інтелектуальної, емоційної, вольової сфери, за розвитком свідомості і пізнання, за характером і темпераментом і т. ін. Психіка людини – найскладніша жива, динамічна система, яка набагато складніша ніж досконала електронна машина. Тому спроба диференціювати людей за проявом однієї психологічної особливості (процесу) є нічим іншим, як редуccionізмом, який допустимий у фізиці і математиці, але може бути небезпечним у психології.

На щастя, процедура обмеження чи позбавлення соціальної дієздатності є дуже складною, пов'язаною не лише, з діяльністю експертів психологів і психіатрів, а в першу

чергу – суду. Разом з тим, хоча суд і спирається на дані науки (психології, медицини), однак враховує також на здоровий глузд, традиції, соціальну думку, етику і закон. Саме тому з отриманням широкої можливості участі народу в здійсненні правосуддя: появою інституту присяжних засідателів, гарантій від довільного обмеження прав, у тому числі соціальної дієздатності будуть зростати.

Список використаних джерел

1. Костицький М.В. Проблеми соціальної дієздатності людини у світі, що глобалізується (психологічні і юридичні аспекти) / М.В. Костицький // Актуальні проблеми юридичної психології: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29-30 вересня 2006 р.). – К., 2006. – С. 9-15.
2. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство / Ч. Ломброзо [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ru/DPEOPLE/LOMBROZO/genialn.txt>.
3. Тимків І.В. Сучасні аспекти та індикатори соціалізації економіки України в умовах інтенсифікації процесів глобалізації / І.В. Тимків // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2014. – №12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3691>.
4. Цаплин В. Странная цивилизация / В. Цаплин. – М. : Астрель : АСТ, 2006. – 640 с.

Костицкий М. В. Социально-правовая дееспособность человека и социализация личности в условиях глобализации

В статье раскрываются основные аспекты и исторические особенности процесса социализации личности. Основное внимание акцентируется на получении человеком социально-правовой дееспособности. Акцентируется внимание на том, что из числа всех факторов, влияющих на процесс социализации личности, в современных условиях, определяющим является глобализация и процессы, сопровождающие ее. К таким смежным процессам относится развитие информационных технологий, которые формируют собственные критерии классификации «мыслящего человека». Особое внимание уделяется конституционному обеспечению социально-правовой дееспособности человека в Украине.

Ключевые слова: социализация личности, социально-правовая дееспособность, глобализация, Конституция Украины, общественная жизнь.

Kostyttsky M. V. Welfare law capable person and socialization person in conditions of globalization

The article describes the main aspects and historical features of the process of socialization. The main attention is paid to the person receiving the social and legal capacity. Attention is drawn to the fact that out of all the factors affecting the process of socialization, in the present conditions, the determining factor is globalization and the processes that accompany it. These related processes include development of information technologies, which form their own criteria for the classification of «thinking man». Particular attention is given to the constitutional provision of social and legal capacity rights in Ukraine.

Key words: socialization of the individual, social and legal capacity, globalization, the Constitution of Ukraine, the social life.

